

Преписът на „Чудо на св. Василий с Анастас презвитер” в Тържественик от XII век

Тодорка Георгиева

The Copy Of The Miracle Of St. Vasilily With Presbyter Anastas In Tarzhestvenik From The XIIth Century: The report examines the linguistic features of the Miracle of St. Vasilily with Presbyter Anastas in Tarzhestvenik from the twelfth century on the basis of which a motivated suggestion is expressed that the translation was made during the Old Bulgarian period.

Key words: translation, Old Bulgarian period, miracles of St. Vasilily the Great

ВЪВЕДЕНИЕ

В *Тържественик* от XII в. [1] под дата 1 януари за празника на св. Василий Велики е поместен анонимен цикъл творби, разказващ за извършените от светеца приживе и посмъртно чудеса: *Чудо на св. Василий за прелъстения отрок и девицата*; *Слово на св. Василий за Ефрем Сирич*; *Чудо на св. Василий за Анастас презвитер* и *Чудо на св. Василий за жената с опростените грехове*. Подобно на *Тържественик* от XII век, в много сборници разказите за чудесните деяния на св. Василий Велики са оформени като самостоятелни статии, докато другаде са поместени като рубрики след неговото житие и понякога са онасловени. В отделни ръкописи авторството на *Житие и чудеса на св. Василий Велики* се приписва на Амфилохий, епископ Иконийски [2].

Ркп. F.n.I.46 съдържа най-ранния познат препис на Василиевите чудеса и това го прави особено значим при проучване на въпроса за времето, когато те са били преведени за първи път на старобългарски език. Важността на ръкописа се увеличава от факта, че макар да е преписан в руска среда, той е запазил непокътнати езиковите черти на своя първообраз.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Чудо на св. Василий с Анастас презвитер, на което ще спрем вниманието си по-долу, бива помествано в различни типове сборници от южнославянската (балканската) и източнославянската ръкописна традиция, като се среща главно в репертоара на чети минеи и минейни панигирици. От първостепенна важност са среднобългарските по написание, но старобългарски по възникване *Германов сборник* (XIV в.) и *Ягичев Златоуст* (нач. XIV в.), тъй като съдържащите се в тях преписи на проучваното произведение са почти идентични с преписа в *Тържественика* (XII в.).

Чудо на св. Василий с Анастас презвитер представлява силно въздействащ разказ за срещата на св. Василий Велики и неговите ученици (събитията са предадени от името на един от тях) със скромния, но благословен с Божии дарби, презвитер Анастас и неговата сестра Теогиния, които, водени от силна вяра и ревност, служат на бедните, странниците и болните. Приели в своя дом недъгъв, но вестъръ и словодарикъ прокаженик, двамата се грижат тайно за него, стремейки се всякак да облекчат болките, заради които той не може понякога ни глѣ же нлюѹща глѣти лютоствѣ вѣдѣа (л. 89г). Със силата на своята молитва св. Василий Велики изцелява болника, след което го извежда от стаята, където доскоро е лежал безпомощен, не нлюѹща вѣдѣа на тѣлѣтѣ негѣ глѣща глѣтѣкѣ и славаѣца бѣ (л. 90а).

При сравняване текста на *Чудо на св. Василий с Анастас презвитер* в *Тържественика* от XII в. с текста на преписите в *Ягичевия Златоуст* и в *Германовия сборник* се установява следното: преписите в нашия ръкопис и в *Германовия сборник* са идентични, което говори, че те предават един и същ старобългарски превод. В *Ягичевия Златоуст* преписът съдържа същия архаичен

превод, но в началото са направени някои съкращения на текста, в резултат на което се е стигнало и до промяна в имената на героите – в м. Анастас стои Теоктирист и в м. Теогиния – Мария. Преписвачът на *Ягичевия Златоуст* е пропуснал два момента от повествованието: в първия от тях презвитер Анастас съобщава на сестра си за предстоящата им среща с архиепископ Василий, за която е разбрал със силата на Светия дух; във втория е описан разговорът между св. Василий и смутената Теогиния, която удивено слуша как тайната, че тя и презвитер Анастас са брат и сестра, но се представят пред другите за мъж и жена, за да могат без одумки да вършат благородното си дело на помощници и закрилници на болни и бедни, е разкрита.

Въпросът кога е преведено *Чудо на св. Василий с Анастас презвитер* е поставен от Елка Мирчева във връзка с изследването на *Германовия сборник*. Главно въз основа на лексикалния материал българската изследователка стига до извода, че преводът на *Чудото* „излиза извън рамките на старобългарския период” [3], казано другояче, че преводът е направен през среднобългарската епоха. Досегашните изследвания показват, че „Най-крупните по обем и най-представителните по значение преводи от Симеоновата епоха, като Учителното евангелие, Златоструя, Симеоновия сборник (преписа на Светослав), Шестоднева на Йоан Екзарх, свидетелстват, на първо място, за това, че техните създатели са се ръководили от принципите на Кирило-Методиевите образци” [4]. Наличието на преписа на *Чудо на св. Василий с Анастас презвитер* в *Тържественника* от XII в. недвусмислено насочва към по-ранен период на превеждане. В това ни убеждават и езиковите данни, извлечени от *Чудо на св. Василий с Анастас презвитер*. На фонетично, морфологично, синтактично и лексикално равнище чудото разкрива редица архаични особености, характерни за езика на първите Кирило-Методиеви преводи и на преславската книжнина [5]. Редом с тях срещаме спорадично отразени някои езикови явления и форми, чийто начален етап на развитие се свързва със старобългарския период, и които през следващите векове се развиват като общобългарски.

Към най-ярките фонетични архаизми следва да отнесем изключително рядкото изпадане на ерови гласни в слаба позиция, свидетелстващо за ранната поява на превода: *скрѡвициѣ* (л. 89г), *лигѣ* (л. 89а), *ѡтѡ* (л. 89в); отражението на старинното състояние на еровите гласни в позиция пред *j*, напр.: *ѡдѡю* (л. 89в) и др. Сред старинните морфологични особености трябва да отбележим сложните форми за страдателен залог, напр.: *речуено бѣ ѡси* (л. 89б), *ѡна же трепетьна бѣ ѡ предивнѣмъ глѣ* (л. 89б), *благочеина бѣ прѣбнѣмъ ѡцѣмъ нашимъ* (л. 89б); формите на минало деятелно първо причастие, срв.: и *ѡставаѡше стѣца бѣжиа въ каѣти съ класеникъмъ* (л. 89г), *врачуъ же вѣрѡвънѣмъ стѣтворѡ* *надѣ* *нимъ мѡтѣѡ* (л. 89г), *достѡнно поклонение стѣтворѡши* (л. 89б), *зѡтворѡше двѣри ѡидѡхѡмъ* (л. 89г); на супина, срв.: *градеѣ бо вѡтаѣ* *въ домѣ наю грѣшною* (л. 89б), *ишкѡтъ юстѣ нивѣ дѣлатѣ* (л. 89б), както и на отрицателната повелителна форма *не дѣи*, срв.: *не дѣи мене ношѣ сию послѡжити юмоу* (л. 89г), засвидетелствана в преписите на чудото в *Германовия сборник* [6] и в *Ягичевия Златоуст* [7].

Към синтактичните архаизми трябва да отнесем конструкцията дателен самостоятелен (*dativus absolutus*), състояща се от име в дателен падеж и причастие в същия падеж, и имаща смисъл на подчинено изречение с обстоятелствен характер. Субект на конструкцията е името, а предикат е причастната форма, като обикновено субектът на *dativus absolutus* не съвпада със субекта (подлога) на главното изречение, срв.: и *селюво великомоу юдоу бѣвѣнѣшоу вѣзвратиѡмъ сѡ въ свои градѣ съ радѡстию* (л. 90а). Притежанието се изразява предимно по архаичния начин – с родителен падеж: *не имѡща вѣрѡа на тѣлѣ юго* (л. 90а), *моланиа ихъ послѡшани* (л. 90а),

днѣльши же сѧ жена ѡ званнн именьнѣ юста (89б), но срещаме и дателни притежателни форми, напр.: поучѣднѣ сѧ. ѿ оученикѣ оучителю (л. 89а). Употребата на притежателните местоименни енклитики за дателен падеж ми, ти, си е народна черта с балкански произход, която се среща в ранните химнографски произведения [8]. Тази приименна употреба е позната и на *Чудо на св. Василий с Анастас презвитер*, срв.: глѧ юмоу зови ю сестрою си (л. 89г), съ въскѣли си добротали илѣги послушание (л. 89в), глѧ съ нами въ стѣнѣ си прозвотерѣ (л. 90а); характерна е и употребата на кратки винителни форми на анафоричното местоимение във функция на третолично, напр.: зови ю сестрою си (л. 89г), словѣнь ю ѿвѣрзе чюднѣннѣ ѡцѣ нашѣ (л. 89г).

Както беше споменато, паралелно с архаичните езикови черти в *Чудо на св. Василий с Анастас презвитер* присъстват и по-нови. Т. напр. към преобладаващата част от неконтрахирани имперфектни форми се нарежда и контрахираната форма *молаше*, срв.: ѡв ноцѣ въсю молаше ѡа (л. 90а); наред с неконтрахираните сложни форми на прилагателните и причастията срещаме и контрахирани, срв.: разорѣиѣ силоу прѣдѧго дѧа прозвотерѣ йнастасѣ (л. 89а), ѡво на словѣжъвоу нищннѣ юсть и страннѣннѣ и лѣнѣ (л. 89в-г), въ вѣрѣмѣ животворѣдѧго тѣмѣ гѧ нашего Ісѣ Хѧ (л. 89в), людскѣмѣ данѣмѣ (л. 89г). Изпадането на окончание -тъ за сегашно време, 3 лице, единствено число, започнало през старобългарската епоха, също е отразено, макар и с единичен случай, в езика на чудото, срв.: что ти ю житнѣ (л. 89в). Сред съществителните имена наблюдаваме такива, които носят заети от друг склонителен тип окончания, срв.: глѧ прѣбѣннѣ ѡцѣ нашѣ поповѣ (л. 89г). Типична по-нова преславска особеност в синтаксиса на *Чудо на св. Василий с Анастас презвитер* е употребата на показателните местоимения тѣ, съ и онѣ с анафорично, „членно” значение [9]: днѣльши же сѧ жена ѡ глѣ сѣнь (л. 89б), повѣжѣ ли ѿкоудѣ ти стѣнскание сѣ (л. 89б), по что хотѣ ѿ мене оутантн скрочице сѣ (л. 89г), не дѣи мене ноцѣ снѣ послѣжити юмоу (л. 89г), и азѣ ѡ сѣнь прѣдохѣ на тѣрѣбованнѣ сѣ (л. 89г).

Редом с типичните старобългарски езикови черти, посочени по-горе, в копирания в руска среда ръкопис срещаме особености, които можем да определим като следи от порусяване. Те са предимно на фонетично равнище, напр.: предаване на съчетание жд с ж и на съчетание шт с ѷ: прежереженнѣ (л. 89а); предаване на носовите гласни с ѣ, ю за ж, ѣж и с а, та за ѡ, ѡа: глѧ юмоу ѡна моужѣ ли юсть влѣко (л. 89б), соуѡта (л. 89в), соупроуѣт (л. 89в), не имамѣ никоюсѣже добра (л. 89г), ю (л. 89г); на морфологично равнище наблюдаваме употребата на окончание -тъ за 3 л., ед. ч., сегашно време: юсть (л. 89г).

В *Чудо на св. Василий с Анастас презвитер* срещаме редица старинни думи. Такива са глаголтѣ ицѣлѣти ‘изцеля, излекувам’, срв.: въскѣ ѣзю и въскѣ недѡуѣтѣ ицѣла сѣдѧго. ицѣли и (л. 90а); редкият глагол ѡрати ‘ора’, който е засвидетелстван само с четири употреби в класическите старобългарски паметници (= КСП) *Зографско евангелие*, *Асеманиево евангелие*, *Мариинско евангелие* и *Савина книга*, и който в проучваното чудо има една употреба: имамѣ же дѣвѣ соупроуѣтѣ воловѣ да юдннѣннѣ азѣ ѡроу. а дроуѣннѣ наиннѣннѣ мои (л. 89в). В преписа на XIII-те слова на Григорий Назианзин (XI в.) срещаме именното съчетание *везѣ ѡратѣннѣ*, гр. *ἀνήροτος*, в чийто състав влиза лексемата *ѡратѣ* ‘оран, оране’, образувана от същия корен, срв.: оубѡгѣ вѣше и везѣ ѡратѣннѣ (л. 365). Съществителното име *клѣтъ*, което в нашия текст и в посочените по-горе евангелия означава ‘стая’, докато в *Супрасълския сборник* носи семантика ‘монашеска килия’, срв.: вѣдѣ къ юдинои клѣти домоу юго (л. 89г), и вѣтабѣше стѣца вѣниа въ клѣти съ клѡсннѣннѣ (л. 89г). Тук следва да отнесем и задлога *рдди*, който в по-късни

преславски текстове се конкурира с дѣльма, дѣлма. В текста на проучваното чудо стои само ради: и азъ тебе ради мьздѣю приимуѣ (л. 89г).

В Чудо на св. Василий с Анастас презвитер откриваме редица думи, които не са регистрирани в КСП. Една част от тях са *nomina actoris* – връжденикът ‘болник’, клосьникът ‘прокаженик’; други са отвлечени имена като добръни ‘добринина, добро дело’ или са думи, назоваващи качества, като връждовьни ‘болен, уязвен, увреден’ и словодаривьни ‘дързък на думи, язвителен’. Особено интересен е глаголтът окрочити ‘наобиколя (от всички страни), обкръжа’, който срещаме и в преписа на чудото в *Германовия сборник*, докато в *Ягичевия Златоуст* е заменен с форма на глагола обити – ѡбѣшедѣша (л. 52). В КСП не е засвидетелствано и отглаголното съществително име сънискание ‘придобиване, придобивка’, но с една употреба в *Синавския евхологий* е регистриран глаголтът сънискати ‘придобивам’.

Част от думите, които липсват в КСП и по тази причина не са отбелязани в Старославянският словарь [10], са посочени от И. И. Срезневски въз основа на единствената им употреба в *Златоструй от XII в.* (в частта на т. нар. *Тържественик*), напр.: клосьникът ‘прокаженик’, гр. μετὰ τοῦ λωβού, лат. cum ulceroso, срв.: и вставалше стѣца вѣина въ клѣти съ клосьникъмь. ни глѣ же иноуца глѣти лютоствъ връѣда (л. 89г) [11]; словодаривьни ‘дързък на думи, злословен’, гр. ὀξύς ἐστι καὶ ὑβριστής, лат. promptus est et iniuriosus, срв.: глѣ юмоу погъ. ѡстръкъ юствъ вѣлко и словодаривѣ. и оубоахъ са юда како преречеть слово (л. 89г) [12].

Групата на непреведените чужди думи включва редица собствени имена, арамейски, гръцки и латински думи: архиепископъ (л. 89б), кири (л. 89б), киръ (л. 89б), литоургия (л. 89в), олтарь (л. 89в, погъ (л. 89б), презвитеръ (л. 89б), сѣбота (л. 89в), тълманъ (л. 89а), цръкы (л. 89в). Срещаме и думи, образувани от заети основи и корени с помощта на домашните словообразователни средства: комъкати (л. 89в), литоургисати (л. 89в), поповъ (л. 89б). Само в наслова на преписа в *Тържественика* от XII век стои разговорната форма Настасъ на личното име Янастасъ (л. 89а). В текста от *Ягичевия Златоуст* името на този герой е променено на Тѣоктиристъ (л. 51б).

Групата на сложните думи обхваща 7 образувания – едни са широко засвидетелствани по КСП, а други липсват в тях или са редки лексеми. Групирани по своя първи компонент, те изглеждат така:

- С първи компонент благо-: благословити;
- С първи компонент бого-: богоносивьни;
- С първи компонент живо-: животворди;
- С първи компонент присно-: приснопоминаемьни;
- С първи компонент връждѣ-: връждереченьни;
- С първи компонент слово-: словодаривьни;
- С първи компонент четъри-: четъридесатъ.

Лексемите приснопоминаемьни и словодаривьни липсват в КСП.

Синонимното богатство на сборника като цяло, както и в рамките на отделните творби, е изключително голямо. В проучваното чудо наблюдаваме конкуренция между заети думи, напр.: погъ (л. 89в) – презвитеръ (л. 89а, 89б); между чужди и домашни думи, напр.: литоургия (л. 89в) – слоужьва (л. 89в), кири (л. 89б) – госпожда (л. 89а); между образувани от различни корени или с различни наставки старобългарски думи, напр.: доброта (л. 89в) – добръни (л. 89г), свѣтъць (л. 89в) – свѣтитель (л. 89г) – владѣйка (л. 89б), връждъ (л. 89г) – неджгъ (л. 90а) – ѡза (л. 90а), връждовьни (л. 89г) – вольни (л. 90а) и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Езиковите особености на *Чудо на св. Василий с Анастас презвитер в Тържественник* от XII в. показват, че неговият превод е направен през старобългарската епоха, вероятно от ученик или последовател на Константин-Кирил и Методий. Това се доказва от редица фонетични, морфологични, синтактични и лексикални архаизми, наблюдавани тук и в останалите четива на този свързан с дейността на книжовния център в Преслав паметник.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Под името *Тържественник* от XII в. е известна втората, календарна част на ркп. F.n.I.46, съхраняван в Руската национална библиотека в Санкт Петербург. За тази част вж. Георгиева, Т. За състава на ркп. F.n.I.46 от Руската национална библиотека в Санкт Петербург. – В: Преславска книжовна школа. Т. 13. Шумен, 2013, с. 172-194. Текста на четивата вж. в: Георгиева, Т. *Тържественник* от XII в. Шумен, 2013 (под печат).

[2] Сред тях са: ркп. Хлуд 195, *Чети миней* избран за декември-януари с допълнения – избрани слова и жития за февруари-юни, ГИМ, Собрание Хлудова № 195, XIV в.; л. 163-164; ркп. ZIIIc22, *Чети миней* за декември-август от Архива на Хърватската академия на науките, XIV в., сигн. IIIc22; л. 96-97; ркп. ПБС 282, *Минеен панигирик* за януари-февруари, допълнен с творби за март и април, от Библиотеката на Сръбската патриаршия, Белград, сигн. 282, XVI в. (1589 г.), л. 31-316; ркп. Хил. 443, *Чети миней* за януари от библиотеката на Хилендарския манастир, сигн. 443, XVII в., л. 1-40 и др.

[3] Мирчева, Е. Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста. София, 2006, с. 149.

[4] Минчева, А. Архаични и нови черти в езика на преславската книжнина. – В: Славянска филология. Доклади и статии за X международен конгрес на славистите. Том 19, Езикознание. София, 1988, с. 144.

[5] Минчева, А. Архаични и нови черти в..., с. 138-146.

[6] Мирчева, Е. Германов сборник, с. 147, с. 514.

[7] Димитрова, М. Ягичев Златоуст. Средновековен български паметник със слова и поучения от началото на XIV век. София, 2011, с. 140.

[8] Минчева, А. Архаични и нови черти в..., с. 141.

[9] Минчева, А. Архаични и нови черти в..., с. 139, с. 142-143.

[10] Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Москва, 1994.

[11] Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санкт Петербург, Т. I, 1893, с. 1225.

[12] Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Санкт Петербург. Т. III, 1912, с. 420.

За контакти:

Доц. д-р Тодорка Йорданова Георгиева, Филиал-Силистра на Русенския университет „Ангел Кънчев“; e-mail: tgeorgieva@fs.uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.